

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ Я-ОБРАЗУ НА МЕЖІ СТОСУНКУ Я – ЗНАЧУЩИЙ ІНШИЙ

Розглянуто відмінності між Я-концепцією та Я-образом, де Я-образ трактується як вияв Я-концепції. Запропоновано нову теоретичну модель функціонування Я-образу, яка містить ядро, периферійну частину, значущих інших та зону об'єктного впливу. Досліджено взаємозв'язок між периферійною частиною Я-образу і невротичністю та механізми, за яких можливими стають зміни в самосвідомості.

Ключові слова: *Я-концепція, Я-образ, ядро, периферія, зона об'єктного впливу, значущий інший, невротичність.*

Постановка проблеми. Феноменологічна і синдромологічна основа особистісного реагування на плінні умови соціального оточення сучасної дійсності багато в чому залежить від внутрішньої усвідомленості, послідовності, стійкості та інтегрованості особистості, як про це пишуть Ф. Райс, І. Кон, О. Соколова [6; 8; 9] та інші дослідники. Розуміння особливостей функціонування Я-образу з периферійною частиною на межі стосунку Я – значущий інший та стійкості Я-образу (як вияву Я-концепції) дозволяє діагностувати адаптаційний потенціал людини, до певної міри спрогнозувати її поведінку, а також підібрати оптимальні методи психокорекційного впливу на її самосвідомість. Особливості Я-концепції значною мірою визначають шлях становлення особистості та відіграють важливу роль у регуляції міжособистісних відносин, у постановці й досягненні цілей, формуванні адаптаційних механізмів реагування на мінливі обставини навколишнього середовища, а відтак впливають і на стан психічного здоров'я особистості загалом. За умов, коли масова невротизація населення вже нікого не дивує, а сприймається радше як своєрідний стиль життя з надзвичайним рівнем емоційної напруги, завдання гармонізації Я-концепції та пов'язаного з цим підвищення якості життя як ніколи актуальне.

Стан дослідження. Психологічні дослідження Я-концепції та Я-образу в зарубіжній науці пов'язані з іменами К. Роджерса, А. Адлера, У. Джеймса, Р. Бернса, Ч. Кулі, Ф. Перлза, К. Горні,

К. Юнга, Е. Еріксона та інших. У вітчизняній психології проблеми Я-концепції та Я-образу представлені в роботах І. Кона, М. Лісіної, С. Рубінштейна, В. Століна, О. Соколової, С. Максименка, З. Карпенко, А. Фурмана, О. Гуменюк, Т. Титаренко, Г. Балла, М. Боришевського та ін.

Однак аналіз літературних джерел показав, що науковці не послуговуються спільним поняттєво-термінологічним апаратом при дослідженні Я-концепції та Я-образу, неоднозначно трактується місце Я-образу в структурі самосвідомості, малорозробленим є питання про Я-образ з позиції «центру» та «периферії», існують суперечності в поясненні взаємозв'язку Я-концепції та невротизації особистості. Саме такі обставини підвищують науково-психологічний інтерес до цієї проблеми.

Відтак **метою** статті є обґрунтування нової теоретичної моделі функціонування Я-образу з периферійною частиною на межі стосунку Я – значущий інший, яка б дозволила в подальшому емпірично дослідити невротичність.

Виклад основних положень. З аналізу наукової літератури зрозуміло, що досліджувати Я-концепцію надзвичайно складно, оскільки вона здебільшого розглядається як багаторівневе інтегративне утворення, а тому, на нашу думку, будь-які психодіагностичні дані важливо інтерпретувати лише в контексті теоретичних уявлень про структуру Я-концепції. Таким чином, з'являється потреба запропонувати власну теоретичну модель Я-концепції. Зауважимо, що в першу чергу нас цікавить момент зміни попередніх уявлень про себе після надходження нової інформації від значущого іншого на периферію Я-концепції осіб, що мають високий рівень невротичності.

Насамперед варто диференціювати поняття «Я-концепція» та «Я-образ», однак таке розрізнення є інакшим, ніж, до прикладу, в класичній позиції Е. Берна (де Я-образ розглядається лише як когнітивна складова Я-концепції). Крім того, що Я-образ можна розглядати як складову Я-концепції, ми пропонуємо користуватися поняттям Я-образ у тих випадках, коли йдеться про експериментально-психодіагностичні «маніпуляції» та заміри (Я-образ як вияв Я-концепції). Вважаємо, що Я-образ існує «реально» в тому значенні, що може бути кількісно визначеним, а Я-концепція є синтетичним психологічним поняттям, яким зручніше послуговуватися в

теоретичному контексті. Коли в науковій літературі згадують про Я-образ та порівнюють його з Я-концепцією, то часто мають на увазі також і те (О. Бодальов і В. Столін), що він значно більшою мірою визначається зовнішніми соціальними факторами та використовується у тих випадках, де присутній ще хтось інший («Я-концепція» – це для себе, а «Я-образ» – це для інших) [1; 10]. Виходячи з цього, під Я-образом ми розуміємо емоційно заряджене уявлення людини про саму себе, яке резюмує її Я-концепцію і проявляє її в конкретних стосунках та життєвих обставинах.

Тому надалі говоритимемо про модель функціонування Я-образу (як вияву Я-концепції) на межі стосунку Я – значущий інший. Запропонована нами теоретична модель (див. рис. 1) може бути базою для подальших емпіричних досліджень невротичності (через призму виявлення особливостей стійкості Я-образу) та допомогти операціоналізувати центральні поняття статті: периферійна частина Я-образу, ядро, зона об'єктного впливу, невротичність, генезис під впливом стосунків, стійкість Я. Нижче спробуємо розкрити їх суть.

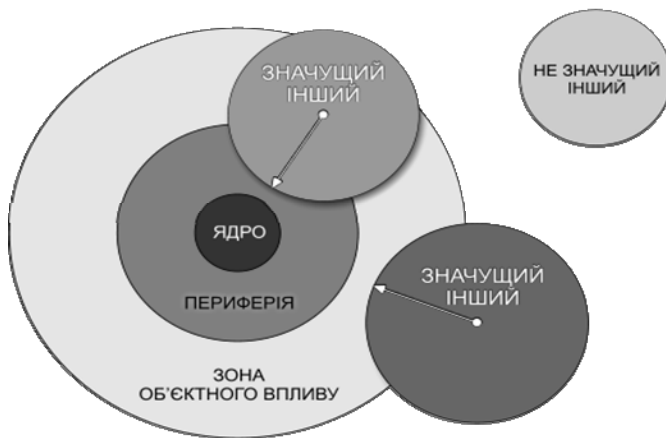

Рис. 1. Теоретична модель функціонування Я-образу (з периферійною частиною) на межі стосунку Я – значущий інший.

Ядро. До ядерної частини Я-образу ми відносимо те, що властиве усім людям і є потенціалом розвитку (залежно від напрямку

психологічної теорії – це максимізація задоволення інстинктів за одночасної мінімізації покарання та вини за З. Фрейдом, тенденція актуалізувати свої внутрішні потенціали за К. Роджерсом, прагнення до влади за А. Адлером і т.д.) [7] та ті вроджені характеристики, що в літературі називаються конституцією, а також базові уявлення про себе, які формуються внаслідок фізичного благополуччя чи неблагополуччя організму на ранніх етапах онтогенезу.

Про ядро згадують багато дослідників самосвідомості, навіть якщо вони безпосередньо не вживають поняття «ядро», а говорять про «схему тіла», самопочуття (як біологічний аналог самовідношення) – В. Столін [10], «приєднуюче утворення» – О. Бодальов [1], істинне Я – Д. Віннікот [2], організмичне Я – К. Роджерс [14] і т.д.

Більшість із них погоджується, що ядро майже не зазнає змін упродовж життя, однак є визначальним «стартом» та критерієм психічного здоров'я. Якщо ядро є інтегрованим, «гармонійно сконструйованим», тоді ми можемо говорити про якісну базу для психічного і психологічного здоров'я, а в психоаналітичній традиції про ресурс для невротичного (отже і більш здорового) рівня функціонування особистості за О. Кернбергом. Якщо ж ранній досвід формування ядра був несприятливим, тобто дезінтегрувальним, то постає питання про психічне «нездоров'я», а відповідно, навіть про психотичний рівень функціонування особистості за О. Кернбергом [5, с. 25].

Інформація про себе, що знаходиться в ядрі, є важкодоступною для усвідомлення, та все ж ядерну частину Я-образу можна вважати джерелом базового самовідчуття та особистісної інтеграції; навколо нього відбувається перебудова особистості. Однак оскільки нас в основному цікавить досвід периферії, то перейдемо безпосередньо до її осмислення.

Периферія. Про периферію тією чи іншою мірою згадується у багатьох дослідженнях, хоча й далеко не завжди, називаючи її так: за К. Юнгом це може бути персона [11], за Дж. Келлі – сукупність ролей, за О. Бодальовим, Б. Кайгородовим – концептосфери [1; 4], ситуативний Я-образ за О. Гуменюк [3], диференціююче утворення за О. Бодальовим і т. ін. [1].

На відміну від ядра, периферійна частина Я-образу містить ті уявлення про себе, через які особистість у конкретний момент виходить на взаємодію з іншими, а також частково той новий досвід,

що отримує досліджуваний при взаємодії з іншими. Я-образ в його периферійній частині є сприятливим до змін та корекції, оскільки знаходиться на контакт-межі із зовнішнім середовищем.

Надходження нового досвіду на периферію та проникнення його у вже існуючі уявлення про себе відбувається наступним чином. За словами Б. Кайгородова, якщо новий досвід узгоджується з існуючими уявленнями про себе, він легко асимілюється, входить всередину деякої умовної оболонки, якою обмежена Я-концепція. Якщо ж новий досвід не вписується в існуючі уявлення, протирічить уже існуючій Я-концепції, то ця оболонка спрацьовує як захисний екран. Тоді, коли відмінності нового досвіду від вже існуючих уявлень про себе не принципові, він може вкорінитися в структуру Я-концепції настільки, наскільки дозволяють адаптаційні можливості її установок [4, с. 48]. У нашій моделі цією первинною оболонкою є периферійна частина Я-образу, що на ситуативному рівні породжує або розв'язує протиріччя. Через цю ділянку ніби добудовується ідентичність та одночасно корегується поведінка. Уточнимо, що фокусом уваги в нашій моделі є надходження не будь-якого досвіду на периферію, а надходження нової інформації про досліджуваного від референтного іншого.

Можна сказати, що периферія відповідає за визначення психологічного, а не психічного здоров'я особистості. По суті це ділянка, що відповідає за рівень нашої невротичності. Водночас це і зона адаптації, що дозволяє залучити компенсаторні механізми та розмежувати «новий» досвід від «старого».

Цікаву модель, де порушення стосунків у діаді може стати причиною розщеплення особистості на «істинну» та «фальшиву» захисну частину, запропонував Д. Віннікот [2]. Ми вважаємо, що у тих, у кого ранній досвід був пов'язаний з підтриманням індивідуальності, закони «істинного Я» поширюються і на периферію. Тоді, якщо індивідуальність не підтримувалася, а заміщувалася, периферійна частина значною мірою ототожнювалася з «фальшивим Я».

Зрозуміло, що з віком периферійний Я-образ змінює свої кількісні та якісні характеристики, стає стійкішим. Однак питання стійкості периферійної частини Я-образу в осіб з високим рівнем невротичності в юнацькому віці потребує подальших спеціальних досліджень. Отже, під периферійною частиною Я-образу ми розуміємо зону, яка

оточує ядро Я (як джерело базового самовідчуття та особистісної інтеграції), знаходиться на контакт-межі із соціальним середовищем та відповідає за творчу адаптацію в референтних стосунках.

Зона об'єктного впливу. Це зона потенційно можливих змін. Потрапляючи сюди, значущий інший спроможний впливати на особистість. Зона об'єктного впливу залежить від того, до яких впливів досліджуваний є чутливим та від кого він готовий отримати цей вплив («значущий інший»).

Значущий інший. Під значущим іншим ми розуміємо ту особу, з якою існує емоційна близькість. Зазвичай вважається, що ця близькість характеризується виключно позитивним емоційним фоном, здатністю суттєво впливати на мотиваційну, емоційну та інші сфери особистості, а також задоволеністю потреб у захисті та підтримці. Наше розуміння значущого іншого виходить також з урахування емоційної близькості іншої особи, однак не лише з позиції підтримки («Підтримуюча фігура»), але й з позиції фрустрації («Фруструюча фігура»).

Генезис під впливом стосунків. Зародження і розвиток власного Я відбувається завжди в тісному стосунку з об'єктом. Завдяки ранній інтерналізації об'єктних стосунків відбувається формування ядра Я. Підтвердженням цього є ідея Д. Віннікот про те, що немовляти як такого не існує. Там, де йдеться про немовля, мало б ітися про материнську опіку. Розвиток Я відбувається від тотальної недиференційованості (де не існує межі між Я та об'єктом) до зрілої автономії та диференціації, коли людина має сформований константний Я-образ, достатньо гнучку периферію, а в зону об'єктного впливу попадають референтні стосунки, які добре асимілюються і суттєво не конфронтують із Я-концепцією особистості.

Коли значущий інший попадає в зону об'єктного впливу, він може призвести до змін у периферійній частині Я-образу. Чи асимілює периферійна частина Я-образу новий досвід, залежить від того, наскільки він узгоджується з існуючими уявленнями про себе та якими особистісними характеристиками володіє особистість. Зовнішня оболонка периферійної частини Я-образу може спрацювати як захисний екран або ж вкорінити нові знання про себе настільки глибоко, наскільки це дозволять адаптаційні можливості організму.

Стійкість периферійної частини Я-образу. На вплив значущого іншого зовнішня оболонка периферійної частини Я-образу може відреагувати ригідно, гнучко та інтроєктивно:

– ригідно (як захисний екран) – зберігаються попередні уявлення про себе;

– гнучко – попередні уявлення про себе суттєво не змінюються, однак досвід, отриманий від значущого іншого, не ігнорується;

– інтроєктивно – досвід, отриманий від значущого іншого суттєво змінює уявлення про себе.

Невротичність. Виходячи з позицій О. Кернберга, Дж. Сандлер та ін., проблеми невротичності знаходяться на периферії Я-образу, оскільки коли говоримо про осіб з високим рівнем невротичності, приймаємо їх за умовно здорових, тобто таких, які мають характеристику константності (якісно інтерналізований об'єктний вплив – внутрішній об'єкт). Тому апріорі такі особи достатньо добре диференціюють Я та об'єкт (відмежовують Я-репрезентації від об'єкт-репрезентацій) [5; 13].

І навпаки, «психотичність» описується через порушення (дефіцит) ядерного образу Я, слабкість або відсутність периферії, а її зона об'єктного впливу практично становить суть особистості. Звідси й постають типові для психотичної організації особистості проблеми недиференційованості психіки та злиття.

Проблеми невротичності в основному пов'язані зі стосунками, що з'являються в зоні об'єктного впливу (за умови, що ядро є добре сконструйованим) і недостатньо добре забезпечують потреби особи та спричиняють деформації периферійної частини її Я-образу. Психокорекція в цьому контексті має своє прикладне значення.

Висновки. Під Я-образом ми розуміємо емоційно заряджене уявлення людини про саму себе, яке резюмує її Я-концепцію і проявляє її в конкретних стосунках та життєвих обставинах. А тому Я-образ розглядаємо як вияв Я-концепції, який можна емпірично заміряти, на противагу Я-концепції, котра скоріше є теоретичним конструктом.

Теоретична модель функціонування Я-образу (як вияву Я-концепції) на межі стосунку Я – значущий інший містить ядро, периферію, зону об'єктного впливу і значущих інших та дозволяє обґрунтувати поняття невротичності, стійкості периферійної частини Я-образу та генезу під впливом стосунків. Така модель дозволяє

краще зрозуміти, яким є механізм психокорекційного впливу на самосвідомість.

Подальших розвідок потребують питання, наскільки стійкою є периферійна частина Я-образу юнаків та дівчат з високим рівнем невротичності і яка з фігур («Підтримуюча» чи «Фруструюча») найбільше впливає на стійкість периферії.

1. Бодалев А.А. Общая психодиагностика / А.А. Бодалев, В.В. Столин. – СПб.: Речь, 2000. – 440 с.

2. Винникот Д. Искажение Эго в терминах истинного и ложного Я (1960) / Д. Винникот // Московский психотерапевтический журнал. – 2006. – № 1. – С. 5–19.

3. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. / О.Є. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.

4. Кайгородов Б.В. Самопонимание: миф или реальность / Борис Владиславович Кайгородов. – М.: Московский психолого-социальный ин-т, 2000. – 184 с.

5. Кернберг О.Ф. Диагностика / О.Ф. Кернберг // Тяжелые личностные расстройства: Стратегии психотерапии. – М.: Класс, 2001. – С. 13–73.

6. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / Игорь Семенович Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

7. Мадди С. Теории личности. Сравнительный анализ / Сальваторе Мадди / пер. И. Авидон, А. Батустин и П. Румянцева. – СПб.: Речь, 2002. – 448 с.

8. Райс Ф. Я-концепция, самооценка, пол, этническое происхождение и идентичность / Ф. Райс // Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб.: Питер, 2000. – С. 219–255.

9. Соколова Е.Т. Особенности самосознания при невротическом развитии личности: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.04 / Соколова Елена Теодоровна. – М., 1991.

10. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М., 1983. – 284 с.

11. Юнг К.Г. Аналитическая психотерапия / К.Г. Юнг // Техники консультирования и психотерапии: тексты / ред. и сост. У.С. Сахакян; пер. с англ. М. Будыниной и др. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 105–143.

12. Jacobson J. (1983). The structural theory and the representational world. *Psychoanal. Q.*, 52:514-542.

13. Sandler J. (1962). The Concept of the Representational World. *Psychoanalytic Study of the Child*, 17: 128–145.

14. Rogers C. A Theory of therapy, personality and interpersonal relationships in the client-centered framework / C. Rogers // *Psychology: A study of a science*. – 1959. – № 3. – 252 p.

Басюк О.Б. Теоретическая модель функционирования Я-образа на границе отношений Я – значимый другой.

Рассмотрены различия между Я-концепцией и Я-образом, где Я-образ излагается как проявление Я-концепции. Предложена новая теоретическая модель функционирования Я-образа, которая содержит ядро, периферическую часть, значимых других и область объектного влияния. Исследована связь между периферической частью Я-образа и невротичностью, а также механизмы, при которых наступают изменения в самосознании.

Ключевые слова: Я-концепция, Я-образ, ядро, периферия, область объектного влияния, значимый другой, невротичность.

Basjuk O.B. Theoretical Model of the Functioning of I-Image on the Verge of I-Meaningful Different.

The differences between I-conception and I-image is examined, I-image is interpreted as display of I-concept. The new theoretical model of the functioning of I-image which contents nucleus, peripheral part, meaningful others and zone of objective influence is suggested. Interconnection between the peripheral part of I-image and neuroticism and mechanisms making self-consciousness changes possible are researched.

Key words: I-conception, I-image, nucleus, periphery, objective influence zone, meaningful different, neuroticism.

Стаття надійшла 07 червня 2012 року

УДК 159.9 (05)

О.М. Борисюк

ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ЛІДЕРСТВА В СУЧАСНОМУ УПРАВЛІННІ

Охарактеризовано основні підходи до вивчення лідерства в сучасному управлінні. Доведено необхідність існування та розвитку лідерства в діяльності сучасних організацій для їхнього успішного функціонування.

Ключові слова: лідерство, управління, керівник, характерологічний підхід, поведінковий підхід, ситуаційний підхід.

Постановка проблеми. Проблеми, пов'язані з ефективністю управління, вимагають глибокого вивчення різних підходів до до-